

Н.І.Сидоренко

доцент кафедри

філології ХДУ

**АРХЕТИПНІ ДЖЕРЕЛА СИМВОЛІКИ У ПОВІСТЯХ ЮРІЯ
ЗБАНАЦЬКОГО ДЛЯ ДІТЕЙ**

У статті розглядаються архетипні джерела символіки і жанротворча функція хронотопу в повістях «Курилові острови», «Курячий бог» Ю.Збанацького. Концепти «острів», «материк», «сад», «дім», «дорога», «море», «гора», «магічний камінь» та інші інтерпретуються як архетипні символи, які створюють специфічний хронотоп повісті для дітей.

Ключові слова: хронотоп, жанр, повість для дітей, поетика, архетип, образ, символ, концепт.

In the article covers the archetype origins of symbols and genrecreative function of chronotop in the stories «Kurilo's Islands», «Hen's God» by J.Zbanatsky. The concepts «island», «natural-ground», «garden», «home», «way», «sea», «mountain», «magic stone» and others are interpreting as the archetype symbols. They creative the specific chronotop of the story for children.

Key words: chronotop, genre, story for children, poetics, archetype, image, symbol, concept.

В статье рассматриваются архетипные источники символики и жанрообразующая функция хронотопа в повестях «Куриловы острова», «Куриный бог», Ю.Збанацкого. Концепты «остров», «материк», «сад», «дом», «дорога», «море», «гора», «магический камень» и другие интерпретируются как архетипные символы, создающие специфический хронотоп повести для детей.

Ключевые слова: хронотоп, жанр, повесть для детей, поэтика, архетип, образ, символ, концепт.

Символи у художньому творі акумулюють у собі відносно стійкі форми

мистецького мислення, оскільки зазвичай пов'язані з певними архетипами. В епоху соцреалізму використання архетипної символіки давало змогу письменникам вирватися поза межі профанного часу і звернутися до «вічних» загальнолюдських проблем. В українській літературі 60-80-х років ХХ ст. цією можливістю не нехтували навіть «радянські класики», до яких належав Ю.Збанацький. Вивчення архетипних джерел символіки дозволяє розкрити своєрідний «тайнопис» авторського ідіолекту, чіткіше визначити хронотопні координати твору, а відтак і його жанрову специфіку. М.Бахтін наголошував: «Хронотоп у літературі має суттєве жанрове значення» [1, 235]. а В.Моренець відзначив: «Художній світ у власне дитячій прозі принципово безмежний у часі й просторі, повний невичерпних можливостей і незліченних шляхів (інакше дитина просто не мислить)» [6, 90]. Роль символіки у творенні специфічного хронотопу повісті для дітей досі не була предметом спеціального дослідження, а тому залишається лакуна в уявленні про жанрову поетику. Це дає підстави стверджувати, що обрана нами тема є актуальною.

Ми ставимо мету розкрити архетипні джерела символіки у повістях Ю.Збанацького для дітей, з'ясувати її вплив на особливості хронотопу та жанротворчу роль.

У назві повісті «Курилові острови» концепт «острови» психологічно співвідноситься з цікавими подорожами і романтичними пригодами, а слово «Курилові» дивує своєю співзвучністю з загальновідомим топонімом «Курильські» й водночас відмінністю від нього. Не менш інтригуючими є і назви частин твору: «Острів перший», «Острів другий», «Материк».

Сюжет повісті, особливо у першій частині, побудований досить-таки вигадливо: з несподіваними перипетіями, втечами, мандрями і «робінзонадою». Особливу роль у творі відіграють хронотопи прощання і зустрічі. Прощання з батьком, який вирішив утекти від родинних негараздів аж на Курильські острови, сповнене внутрішнього драматизму. На очах у Миколи руйнується «дім» як символічна «вісь» його дитячого світу. Підліток виявляється незахищеним, зайвим у власній родині у складний період його формування як

особистості.

Зав'язка «зовнішнього» сюжету в повісті майже фантастична: коли Микола чергував у класі, з неба упав камінець, який розбив вікно у науково-дослідному інституті, розташованому поруч зі школою. У цьому «злочині» звинуватили Курила. Вікно – архетипний символ контакту з «іншим світом». Цей контакт виявився фатальним для героя, але не з містичних причин, а з реальних.

Під дверима кабінету директорки школи, де Курило чекав вирішення своєї долі, опинився і його однокласник Фред, який утік з дому і був упійманий. Зачинені двері – архетипний символ відсутності контакту, що акцентує відмежованість світу підлітків від світу тих, хто має їх виховувати. Відтак утеча хлопців сприймається як закономірна.

Архетипні мотиви дороги, втеч і мандрів неодноразово з'являються в повісті, символізуючи конфлікти дітей зі світом дорослих і пошуки самототожності, процес змушнення головного героя. Фред же так і залишився психологічно інфантильним. Він запропонував Курилові дістатися моря. Море в повісті постає як архетипний символ свободи, досягти якої хлопцям не пощастило. Коли посеред Дніпра у вкраденому човні закінчився бензин, вони мусили висадитися на найближчу сушу – й опинилися на безлюдному острові, який нарекли іменем Курила. Покинутий човен знайшов і забрав його власник. Для хлопців же замість пригод на морі розпочалася вимушена «робінзонада».

Хронотоп острова має ту специфіку, що час тут ніби зупиняється, а земний простір обмежений. «Новітні робінзони» не згадують про минуле і не думають про майбутнє, але це триває недовго. Кирик і Фред не витримують випробування і втікають з острова. Розділ «Острів перший» має «відкритий» фінал, дуже важливий для характерології Миколи. З «робінзонадою» пов'язана «ініціація» головного героя, його випробування на міцність характеру, усвідомлення себе як особистості, формування уміння розрізняти добро і зло. Це ніби завершення того етапу життя Миколи, коли він мав ще дитяче світовідчуття.

На початку другої частини повісті знову з'являється мотив дороги, але мандрує Курило не з власної волі, а мати везе його в інтернат, відділений від міста пагорбом і смугою степу. Про свій «новий дім» Микола подумав: «Немов на безлюдному острові. Посміхнувся сам до себе. Гірко, безнадійно. Острів! Острів Миколи Курила. Тільки вже не зелений, а цегляний. І теж не вписаний на жодну карту» [4, 67]. Отже, одразу ж акцентується символічне значення назви другої частини.

Хронотоп інтернату замкнутий, як на справжньому острові, і, до того ж, суворо регламентований не тільки розкладом уроків, а й режимом. Він співвідносний і з архетипом «перехрестя». Потенційно конфліктна хронотопна конструкція «острів - упорядкований часопростір - перехрестя» визначає подальший розвиток сюжету. «Перехрестя» - не тільки небезпечне місце, а й той простір, де можуть відбутися зустрічі, які позитивно змінять долю героя. Для Миколи такими стають зустрічі з директором інтернату, однокласниками Кариною та Андрієм, які допомагають йому досягти самототожності, подолати почуття відчуженості від світу дорослих та однолітків, знайти свій символічний «материк».

Символічна назва третьої частини акцентує щасливе завершення психологічної кризи Курила. «Материк» - це той хронотоп, де людина відчуває себе впевнено. Відчуття відірваності від світу, яке було притаманне не тільки Миколі, а й іншим вихованцям інтернату, поступово долається насамперед завдяки внутрішнім змінам у їхніх душах та в житті самого інтернату. Діти закладають сад, який ростиме разом з ними. Ця символічна паралель наповнює заключну частину повісті особливим оптимізмом. Адже сад, за теорією архетипів – «знак культури». Діти власноруч «окультурюють» свій життєвий простір, що формує в них відчуття «дому», усвідомлення себе вершителями власної долі. Архетип «дому» в повісті втілюється у різних хронотопних конструкціях, набуваючи характеру наскрізного багатозначного символу.

Отже, архетипна символіка розширює хронотоп твору до майже романного об'єму, що дає підстави співвіднести його з «романом виховання»,

але за обсягом та специфікою сюжету – це все-таки повість, хоч і модифікована.

Невелика за обсягом повість «Курячий бог» вирізняється надзвичайною поетичністю не лише у творчості Ю.Збанацького, а й на тлі всієї української літератури для дітей. На нашу думку, цей твір позначений «неоміфологізмом», на що вказує вже сама його назва. Таким загадковим для сучасного читача словосполученням (чи одним словом «Боглаз») наші предки називали «ритуальний предмет, оберіг домашньої птиці. Роль курячого бога могли виконувати камінчики з наскрізним отвором, горщик, глечик без дна, горловина від розбитого кухля, зношені постолы та ін. [2, 271]. Камінчики з діркою застосовувалися і в народній медицині» [2, 267]. У ХХ ст. ритуальні функції таких камінців забулись, але лишилася за ними давня назва. Деякі люди й досі вірять, що курячі боги дарують здоров'я і щастя.

Отже, назва повісті приваблювала читачів своєю загадковістю, зв'язком із прадавніми міфами, хоча хронотоп її не сягав аж так далеко, а охоплював тільки одну добу мандрів морським узбережжям та горами маленького Сергійка Момота, народженого на початку 60-х років ХХ ст. Образившись на виховательку, хлопчик утік із дитсадка – й перед ним відкрився манливий у своїй незвіданості й безкінечності світ. Сергійко спочатку мандрує морським узбережжям, яке вважається «межовим», «небезпечним» простором, але малюк не відчуває ні страху, ні навіть тривоги, поки навколо нього є люди. Залишившись увечері самотою на пляжі, хлопчик вирішив піднятися в гори, куди його жартома запрошували веселі студенти.

Нічні гори – ще небезпечніше місце, ніж узбережжя, проте Сергійкові пощастило натрапити на чабанів, які відвели його до наметового містечка студентів. Там хлопчик побачив іще одного знайомого – колишнього моряка, чие ім'я викарбувано на пам'ятнику. Нарешті втікач побачив і дитсадківську конячку, запряжену у візок, на який вантажили кошики з виноградом, і дитсадківську садівницю. «Сергійко похнюпився. Він зрозумів, що тепер повернеться до свого садочка. І порадив тому. Але йому було дуже жаль

втрачати свою волю, розлучатися з тими чудовими людьми, яких він зустрів у час своїх мандрів» [4, 425].

Окрім наскрізного хронотопу подорожі, в повісті «Курячий бог» значну роль відіграють хронотопи зустрічі, випадковості, несподіванки, пригоди, які творять сюжет за принципом ланцюгового нанизання, а в сцені на винограднику – концентрації. З першого погляду може здатися, що збіг випадковостей у цій сцені надмірний, адже тут зібрано майже всіх добрих людей, яких зустрів на своєму шляху Сергійко. На нашу думку, цей прийом має концептуальне навантаження: носії добра збираються навколо малюка на горі. Гора ж, як відомо, символ не тільки просторовий, а й духовний. І в центрі цього символічного простору висоти людського духу – дитина як найбільша цінність світу. На нашу думку, це і є кульмінаційний момент повісті.

Сергійко винятково спостережливий, чутливий до добра і краси, має пристрасть до пізнання й буйну поетичну уяву: «Здавалось, цим мандрам на підводі не буде кінця-краю, що вони з тіткою Завориною об'їдуть на своєму Сірому весь світ, побачать небачені, казкові краї, почують нечуте, відкриють невідкрите» [3, 425]. Назбиравши курячих богів, хлопчик крізь отвори в камінцях бачить дива. Подібні фантазії малих героїв зазвичай і створюють безмежні хронотоп у повістях для дітей.

Можна припустити, що в процесі творення образу Сергійка автор (свідомо чи підсвідомо) орієнтувався на архетип Божественної Дитини, хоча, звісно, наділив його рисами хлопчика 60-х років ХХ ст. Принаймні, в ідіолекті повісті простежуються риси магічного реалізму.

Архетипний образ магічного каменя (кристала), який зустрічається в казках багатьох народів, у повісті Ю.Збанацького набув національної форми курячого бога, з яким пов'язані прадавні вірування українців. Словосполучення, яким названо твір, «перетворене автором у символ краси, добра, романтики. Море у повісті постає як рівноправний з маленьким Сергійком герой і водночас як надзвичайно колоритне пейзажне тло, яке вражає багатоманітністю кольористики і симфонізмом звукової оркестровки» [6, 327].

До цього слід додати, що і гори у творі змальовані чудово й теж постають як своєрідний хронотоп: не тільки реальний, а й символічний.

Як відзначила Н.Чухонцева, у повісті «Курячий бог» море є не просто пейзажним тлом, а своєрідною дійовою особою і «вселенським хронотопом», що виконує не тільки образотворчу, а й жанротворчу функцію [7, 327].

Отже, «Курячий бог» – ліро-епічна пригодницько-мариністична повість-подорож з елементами неоміфологізму, а відтак і магічного реалізму, які надають їй певної філософічності. Вона однаково цікава і для дітей, і для дорослих.

Ми обрали для аналізу дві повісті Ю.Збанацького для дітей, найбільше насичені архетипною символікою. Є вона і в інших його творах, але не відіграє у них такої суттєвої ролі.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / Михаил Бахтин.- М.: Художественная литература, 1975.- С. 234-407.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Гатальська С. Філософія культури / Стелла Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 326 с.
4. Збанацький Ю. Курилові острови // Збанацький Ю. Курилові острови. Морська чайка. Курячий бог. Оповідання / Юрій Збанацький. – К.: Веселка, 1973. – С. 5-204.
5. Збанацький Ю. Пригоди Івана Коструба / Юрій Збанацький. – К.: Веселка, 1984. – 278 с.
6. Моренець В. Стежки до юних сердець / Володимир Моренець // Література. Діти. Час. Вип.9. – К.: Веселка, 1984. – С. 89-96.
7. Чухонцева Н. Семантичний простір концептів «море» й «острів» в українській дитячій повісті / Наталія Чухонцеві // Науковий вісник Херсонського

державного університету. – Вип. VIII. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – С. 325 – 328.

Філологічні науки: [зб. наук. праць / ред. кол. Бондарєва О.Є., Борисенко К.Г. та ін.]. – Вип. 4. – К.: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2012.- С.144-146.